

**OSMANLI-RUSYA, TÜRKİYE-SOVYET SOSYALİST
CUMHURİYETLER BİRLİĞİ, TÜRKİYE-RUSYA
FEDERASYONU YÖNETİCİLERİNİN KARADENİZ VE KIYISI
ÜLKELERE BAKIŞI VE UYGULAMALARININ MUKAYESESİ***

*Ali BAŞARAN

Özet

Makalenin amacı Karadeniz ve çevre ülkelerine Osmanlı-Rusya, Türkiye-SSCB, Türkiye-RF yöneticilerinin bakış ve uygulamalarını ortaya çıkarmak ve mukayese etmektir. Bu amaçla tarihi veriler taranmıştır. Devlet Arşivleri verileri vd. veriler değerlendirilmiştir. Karadeniz'in Osmanlı-Rusya ve Türkiye-SSCB ilişkilerinde bir barış denizi olmaktan ziyade hem yüzeyinin hem kıyılarındaki ülkelerin mücadele, muharebe sahası olduğu hipotezi test edilmiştir. Bu hipotezi aydınlatan, doğrulayan ya da yanlışlayan emareler, karineler, kanıtlar aranmıştır. Bulgular yöneticilerin genelde Karadeniz ve çevresini mücadele alanı olarak gördüklerini ve mücadele ettiklerini doğrulamıştır. Ancak veriler Türkiye-RF yöneticilerinin özellikle Putin döneminde işbirlikçi rekabet içinde olduklarını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler : Karadeniz, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu, Türkiye, SSCB.

Abstract

The aim of the article determines and to compare the view and practice of administrators Ottoman Empire-Russian Empire and Turkey-USSR and Turkey-Russian Federation to the Black Sea and its coastal countries. For this reason, historical data scanned. State Archives and other data evaluated. The hypothesis that administrators generally looked at or had to look at the map of the Black Sea and its coastal countries for defense or attack planning was tested. Clarifier, verifier, or falsifier indicators, presumptions, evidence for the hypothesis were inquired. Findings verified that administrators of the Ottoman Empire-Russian Empire, Turkey-USSR viewed the sea and its coastal countries generally as a competition area and struggled in that area. But the data indicated that the administrators of the Turkey-Russian Federation were in cooperative competition especially in the Putin era.

Key Words : The Black Sea, Ottoman Empire, Russian Empire, Turkey, USSR.

* II.ALKÜSAM Uluslararası İlişkiler Kongresi 4-5-6 December/Aralık 2019'da sözlü sunulmuştur.

* alibasaran3@gmail.com Dr. Öğretim Üyesi Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi, ORCID: 0000-0002-1870-2495

Giriş

Türk, Slav, Rus toplumlarının iktisadi, siyasi, kültürel ilişkilerinde Karadeniz yüzyıllarca önemli yer tutmuştur. Osmanlı İmparatorluğu-Rusya İmparatorluğu ve Türkiye-SSCB yöneticilerinin Karadeniz'e baktığı açının ve gördüklerinin anlamlandırılması gereklidir. Böylece Türk ve Rus toplumuna Karadeniz'in günümüz ve gelecekte etkisi ölçülebilir, şuuruna varılabilir.

Öncelikle Karadeniz'in Türk-Rusya ilişkilerindeki tarihini hatırlatmak gerekir. Osmanlı yönetiminin Karadeniz kıyılarını tamamen ele geçirdikten sonra Karadeniz'e bakışı ve uygulamasını ifade eden kelimeler sahiplenme ve yabancılara kapatmadır. Rusya İmparatorluğuna Karadeniz 1774'te açılmış daha sonra Rusya İmparatorluğunun Karadeniz'de Osmanlı ile ortaklığı süreci başlamıştır. Bu süreçle birlikte Rusya İmparatorluğu ortaklıktaki payını, Karadeniz kıyısı topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine savaşlar sonrası genişletmiştir. Son Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu savaşı Karadeniz ve çevresindeki topraklarda cereyan etmiş, iki devleti de sukuta erdirmiştir.

Sukuta eren iki imparatorluğun yerine kurulan devletlerden Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB yöneticileri 1945'e kadar resmen dost kaldıktan sonra Gorbaçov'un son yıllarında kadar Karadeniz ve kıyısı toprakların haritasına saldırı ve savunma planları için bakmak zorunda kalmışlardır. Gorbaçov döneminde Karadeniz'in siyasi haritası değişmiş RF'nun yanı sıra Karadeniz'e kıyı yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. 24 Aralık 1991'de Türkiye, SSCB'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde Rusya Federasyonu'nu tanımıştır. 25 Aralık 1991'de ise SSCB'nin ilk ve son başkanı Mihail Gorbaçov "görevinden ayrıldığını" tv'de 20:05'de yayınlanan kendisi okuduğu bir beyanname ile halka¹ bildirilmiş ve aynı gecesı Kızıl Meydandaki SSCB bayrağı indirilip yerine RF bayrağı çekilmiştir.²

¹"Mikhail Gorbachev Resignation Speech," 1991, <https://www.youtube.com/watch?v=WnIRTbmKdrU>.

²"Lowering of the Last Soviet Flag," 1991, <https://www.youtube.com/watch?v=Qyz7poxAnGI>.

Çalışmanın Amacı

Makalenin amacı Karadeniz ve çevre ülkelerine Osmanlı-Rusya ve Türkiye-SSCB yöneticilerinin bakış ve uygulamalarını ortaya çıkarmaktır. Araştırma soruları:

Amaç ile doğrudan ya da dolaylı bağlantılı aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

- Karadeniz Osmanlı-Rusya ilişkilerinde neyi/neleri ifade eder?
- Karadeniz Türkiye Cumhuriyeti-SSCB ilişkilerinde neyi/neleri ifade eder?

Yöntem

Belge tetkikidir. İlgili eserler ve arşive kayıtlı veriler taranmıştır.

Veri Toplama

Çalışmanın amacıyla ilintili eserler ve tarihi veriler taranmıştır. Devlet Arşivleri verileri değerlendirilmiştir. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın Arşiv Otomasyon Projesi henüz sonuçlanamadığından erişilememiştir.

3

Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik ve güvenirlik makul düzeyde sağlanmıştır. Araştırma betimsel geçerlik (descriptive validity), yorumlayıcı geçerlik (interpretive validity), kuramsal geçerlik-iç geçerlik (theoretical validity), genellenebilir geçerlik (generalizability validity), değerlendirmeci geçerlik (evaluative validity) ölçütlerinin farkında olunarak yürütülmüştür.

1. Osmanlılar İçin Karadeniz'in Önemi, Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Karadeniz ve Sahili Topraklar

Osmanlı İmparatorluğu kıyısı denizlerden Akdeniz ile Karadeniz'i mukayese ettiğimizde Karadeniz'in daha önemli olduğu sonucuna erişebiliriz. 04 Ekim 2016 tarihi itibari ile Osmanlı arşivlerinde başlığında Karadeniz'i içeren 2.029, başlığında Akdeniz'i içeren 1.415 belge olduğu görülmüştür.³ Cumhuriyet arşivinde ise başlığında Karadeniz'i içeren 393, başlığında Akdeniz'i içeren 235 belge olduğu tespit edilmiştir. Başlığında Karadeniz'i içeren belge sayısının yüksek olmasının bir anlamı,

³ "Devlet Arşivleri," 2016, <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>. (erişim tarihi 04 Ekim 2016).

önemi olsa gerektir. Bunun belki de bir nedeni başkentin Karadeniz’e, Karadeniz sahili ülkelere yakınlığı, İstanbul’a Karadeniz kıyısı ülkelerden gıda temini olabilir.

Osmanlı yöneticileri Karadeniz’i uzunca bir süre iç denizleri olarak algılayıp, kıskançlıkla sahiplenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun Karadeniz’e hâkimiyeti Osmanlı-Rusya diplomatik ilişkilerinin kurulmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun tüm Karadeniz sahillerinde hükümranlığını müteakiben III. İvan 31 Ağustos 1492 tarihli iki mektubundan birisini Bahçesaray’a diğerini İstanbul’a Mengli Giray aracılığıyla II. Beyazıt’a iletmiştir. Bu mektupların yazılmasına, Rus tüccarların ticaret esnasında çektikleri sıkıntılar ve İstanbul’a bağlı olan Azak Paşası için yapılan ağlanmalar neden olmuştur.⁴

Karadeniz çevresini ele geçirdikten sonra hakimiyetinin, statükonun devamından yana politika izleyen Osmanlı İmparatorluğuna karşı Rusya İmparatorluğu statükoyu kendi lehine değiştirme mücadelesini yüzyıllarca sürdürmüştür. Bu mücadele iki imparatorluğu sukuta erdirmiştir.

1.1. Karadeniz’in İç Denize Dönüşümü

“Karadeniz’i özel bir göle dönüştürme fikri Ruslardan çıkmamıştır. Bu fikir XV. yüzyılda Cenevizlileri püskürttükten sonra Türkler tarafından başlatılmıştır.”⁵ “Karadeniz’de önemli şehirleri bir bir elinden alınan Ceneviz’in 1475’ten sonra faaliyetleri durmuştur.”⁶ XV. yüzyılın son çeyreğinde tüm Karadeniz sahilleri Osmanlı hükümranlığına alınmış, Karadeniz yabancılara kapatılmış, padişahın haremi gibi görülüp yabancıların girişine müsaade edilmemiştir. II. Mehmet’e, İstanbul’u fethinden sonra “sultan-ı berr u bahr” (kara ve denizlerin sultanı) unvanı verilmiştir. II. Mehmet, Karadeniz’i bir Osmanlı iç denizi haline getirmeye çabalamıştır. 1470’li

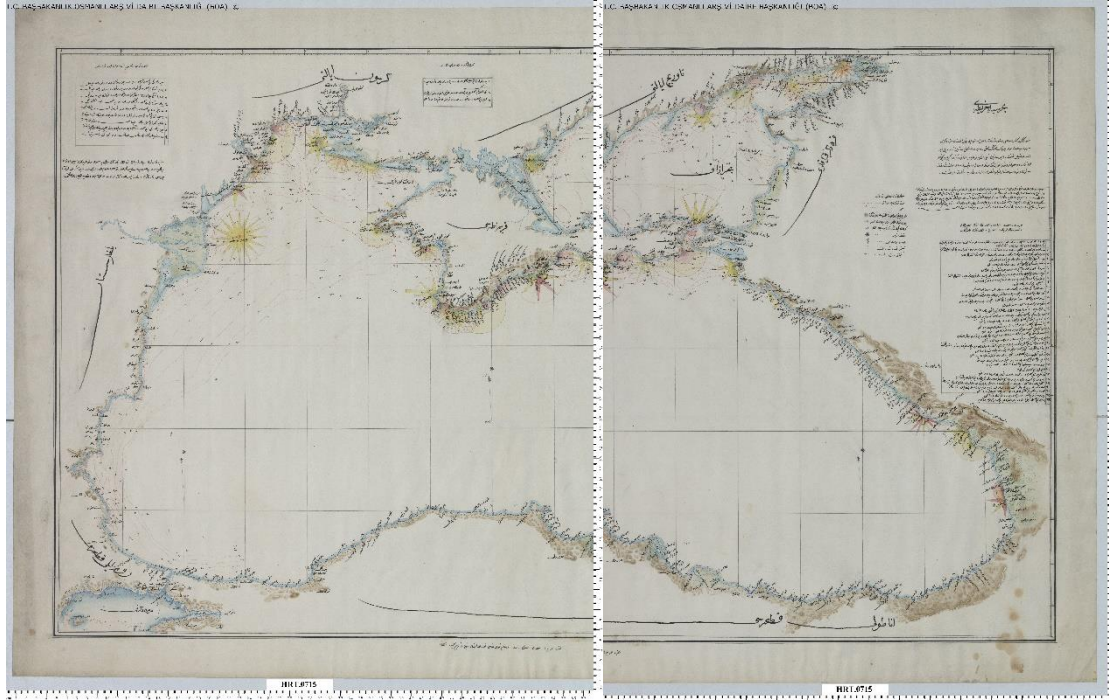
⁴ A P Novoseltsev, “XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri,” in *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 73–78., 75.

⁵ Edmund Spencer and Dilek Cenkçiler, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çekezistan* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1854), s.213.

⁶ Özgür Yılmaz, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon,” *Journal of International Social Research* 2, no. 7 (2009): 359–82., 363.

ve 1480'li yıllarda Karadeniz kıyılarında fethedilen toprakların bir kısmı Kefe sancağı altında toplanmıştır.⁷

Şekil 1: Osmanlı Denizleri, Karadeniz Haritası. Yapan: Mekteb-i Harbiye'de Ressam Kolağası Nuri Efendi. Elle yapma. Denizcilikle ilgili olarak sahillerin sığılı belirtilmiştir. Ayrıca sahildeki iskele ve yerleşim yerleri ve dağlar belirtilmiştir. EHT (Ölçek 1/1370000)

5

Kaynak: Devlet Arşivleri Yer Bilgisi: 715- Belge Tarihi : H-29-12-1280

Karadeniz sahillerinin, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına katılması, Kırım Seferi ile Kefe başta olmak üzere bazı mühim mevkiilerin Cenevizlerden alınması Karadeniz'in Osmanlı iç denizi olması yolunda atılan önemli adımlardı. II. Bayezid devrinde, 1484'te Karadeniz'in en önemli limanlarından olan Kili ve Akkirman'ın alınmasıyla güney-kuzey ticaretinin bütün çıkış noktaları Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş, çok geçmeden Karadeniz'e yabancıların erişimi denetim altına alınmıştır. Karadeniz'in ünlü ticaret limanları İstanbul ile Doğu Avrupa arasındaki ticaretin antrepoları haline getirilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarında dış

⁷ M Nekrasov, "XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri," Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992)., s. 91.

ticarete tamamen kapatılan Karadeniz, siyasi, idari ve ticari bakımdan Osmanlı iç denizi haline getirilmiş ve bu durum XVII. yüzyıl boyunca devam ettirilmiştir.⁸

Osmanlıların kıskançlığı Karadeniz’de savaş gemilerinin seyriyle sınırlı kalmayıp zamanla yabancı tüm ticari gemileri de kapsamıştır. Bundan sonra Karadeniz’in dünya ticaretindeki değeri gerilemiştir.⁹ Hâlbuki Karadeniz ve kıyıları Osmanlı yönetimince yabancılara kapatılmadan önce önemli uluslararası ticaret güzergâhı üzerindedi. Karadeniz’i Rusya içlerine ve İskandinavya’ya bağlayan Bizans ticaret yolunun VIII. yüzyıldan beri faal olduğu bilinmektedir.¹⁰ Avrasya düzlüklerinde Moğol hâkimiyeti Çin’den Karadeniz’e uzanan güvenli ticaret yollarının işlenmesine imkân vermiştir. Moğol ordusunun 1240-41’de Rusya ve Doğu Avrupa’ya ulaşması sonrası Çin’den bugünkü Macaristan’a kadar Avrasya düzlüklerine istikrar gelmiştir.¹¹ Çin’den Karadeniz’e karayolu ile ulaşan ve buradan deniz yoluyla Akdeniz’e açılan ticaret güzergâhı -tali İpek Yolu- işlemeye başlamıştır. Tali yollardan biri aşağı Volga’dan batıya yöneliyor ve Azak Denizindeki Venedik kolonisi Tana’ya varıyordu. XV. yüzyılda Moğol İmparatorluğunun İran eyaletlerini Trabzon’a bağlayan bir başka hat -tali İpek Yolu- işlemeye başlamıştır. Osmanlıların Karadeniz’i yabancılara kapatmasıyla kıtalararası ticaret sona ermiş, Kuzey Karadeniz sahil şehirleri çoğunlukla terk edilmiştir.¹² İç deniz haline getirilen, yabancılara kapatılan Karadeniz’deki transit uluslararası ticaret, önce açık deniz statüsündeki Akdeniz’e, sonraları Atlas Okyanusu-Ümit Burnu-Hint Okyanusu güzergâhına kaydırılmıştır.¹³

⁸ İdris Bostan, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787),” *Bellekten* 225 (1995): 353–94., s. 353.

⁹ Spencer and Cenkçiler, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çekezistan.*, s.213 ve Marian Małowist, “The Baltic and the Black Sea in Medieval Trade,” *Baltic and Scandinavian Countries. A Survey of Peoples and States on the Baltic with Special Regard to Their History, Geography and Economics* 3 (1937): 36–42., p. 70.

¹⁰ İlker Bulunur, “Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkırman Gümrüğü (1505),” in *Omeljan Pritsak Armağanı, A Tribute to Omeljan Pritsak*, ed. Mehmet Alpargu; Yücel Öztürk (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayın No: 51, 2007), 525–81., s. 525.

¹¹ Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Tezcan, “Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz’de Ticaret,” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 24, no. 1 (2009): 151–94.

¹² Neal Ascherson and Kudret Emiroğlu, *Karadeniz* (Türkiye İş Bankası, 2001.), s. 33-34. ve Mehmet Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya* (Trabzon: Serander Yayınları, 2012), s. 395.

¹³ Yılmaz, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon.”, s. 364.

Karadeniz'in kapatılmasının çok uzun ve çok yıkıcı sonuçları olmuştur. 1580'lerde III. Murad için yazılan Yeni Dünya hakkındaki eserde Avrupalıların Amerika, Hindistan ve İran Körfezi kıyılarına yerleşmeleri halinde Müslüman topraklarını bekleyen tehlike ve ticari zarar hakkında III. Murat uyarılmıştır. III. Murad'a Süveyş'te kanal açılması ve "Hindistan ve Sind'deki limanları ele geçirecek donanma gönderilmesi önerilmiştir. III. Murad'a tavsiye edilen politikadan 30-40 yıl sonra 1625'te, Ömer Talip mevcut durumu betimlemiş ve izlenmesi gerekli politikayı öğütlemiştir.¹⁴

"Avrupalılar artık bütün dünyayı tanımaları gerektiğini öğrendiler, her yere gemiler gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hind, Sind ve Çin malları Süveyş'e gelir ve oradan da Müslümanlar eliyle bütün dünyaya dağıtılırdı. Fakat şimdi bu mallar, Portekiz, Hollandalı ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a götürülüyorlar ve bütün dünyaya oradan dağıtılıyor. İhtiyaç duymadıkları şeyleri İstanbul'a ya da başka İslam topraklarına götürüp beş katı fiyatına satarak büyük paralar kazanıyorlar. Bu yüzden İslam mülkünde altın ve gümüş gittikçe azalıyor. Osmanlı Devleti, Yemen kıyılarını ve oradaki ticareti hâkimiyet altına almalı, aksi takdirde çok geçmeden Avrupalılar İslam toprakları üzerinde hâkimiyet kuracaklar." (Togan, 1947, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, s.127'den aktaran Lewis.¹⁵

"... 15-16.ıncı asırda, büyük denizyollarının keşfi insanın işidir. Bu da Avrupa'da büyük inkişaflara yol açtı. Fakat bu inkişaflar eski dünyanın bazı diğer kısımlarında felaketlerin mebdeği oldu: Önasya'dan ve Doğu Avrupa'dan Hazer Denizinin güney ve kuzeyinden, Tiyanşan dağları üstünden Uzakdoğu'ya giden büyük kara ticaret yolu vardı: bu ticaret yolu üzerinde yüzlerce şehir ve kasabalar payidar olmuştu, bunlar o ticaret sayesinde yaşıyorlardı; Batı ile Doğunun ticareti karayollarından denizyollarına geçince, bütün bu ticaret yolu üzerinde yaşayan insanların hayatı berbad şekil aldı; bu insanlar asırlarca süregelen fakr, sefalet ve cehalete yuvarlandılar." (Togan, 1985: 110). "... 16.ıncı asrın başında deniz ticaretinin inkişafı ve bunun efkâr ve zihinler üzerindeki tesiri birçok kavimlerin tarihinde mühim değişiklikler yaratmıştır; kara ticaretine bağlı bulunan İslam memleketlerinin medeniyetçe sukutunun, hatta İranda sünnilîğin yerine şiiîliğin hâkim vaziyete geçmesinin bunun tesiri ile husule geldiği malumdur."¹⁶

1.2. Osmanlı İç Denizinin Önemi

Osmanlı toplumu için Karadeniz neyi ifade etmekteydi ya da ne kadar önemliydi? Sorusuna verilecek ilk cevap, öncelikle Karadeniz havzası İstanbul'u doyurmuştur. Karadeniz İstanbul'u besleyen bir anneye dönüştürülmüştür.¹⁷ Fetih sonrası İstanbul nüfusu Kuzey Karadeniz havalisinden düşük fiyatla sağlanan buğday, et ve tuz sayesinde artmıştır. Kefe gümrük kütüklerinde 1486-1490 yıllarına ait kayıtlar Kefe-

¹⁴ Bernard Lewis and Boğaç Babür Turna, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 8th ed. (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015), s. 41.

¹⁵ Lewis and Turna., s. 40-41.

¹⁶ Ahmet Zeki Velidî Togan, *Tarihde Usul*, 4'üncü bas (İstanbul: Enderun Yayınları, 1985), s. 144.

¹⁷ Bulunur, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkırman Gümrüğü (1505).", s. 527.

Anadolu ticaretinin olağan üstü arttığını göstermektedir. İstanbul, Kuzey Karadeniz kıyılarından temin edilen buğday, et ve tuza aşırı bağlanmıştır.¹⁸ Karadeniz çevresinin ucuz kaynakları İstanbul’u XVI. yüzyılda Avrupa’nın en yoğun nüfuslu kenti haline getirmiştir. İngiltere’nin 1762-1765 yılları arasında İstanbul’daki büyükelçisi Henry Grenville 1765’de yazdığı bir raporda: “Türkler Karadeniz’i başka herhangi bir devlet ile paylaşmazlar ve bütün yabancılar bu denizden çıkarılmıştır. ... Karadeniz, doğrusu İstanbul’u besleyen bir annedir ve İstanbul’un buğday, hububat, arpa ve değişik milletler gibi tüm ihtiyaçlarını ve zahireyi karşılar”¹⁹ yorumunda bulunmuştur. İstanbul’da kıtlık halinde Kırım’dan gelen buğdayın katkısı tespit edilmiştir.²⁰

Osmanlı devlet adamlarının değişik tarihlerde Karadeniz’de ticaret talebinde bulunan yabancı ülkelerin yetkililerine verdiği cevaplar ilginçtir. Özü değiştirilmeden tekrarlanan cevaplar Karadeniz’in kapalılığının değişmeyen bir politika olduğunu ve Karadeniz’in Osmanlılar için önemini göstermektedir. Karadeniz’in kimsenin dokunmaya cesaret edemediği afif ve temiz bir kız gibi muhafaza edildiği, padişahın yabancı gemilerin Karadeniz üzerinde dolaşmasına müsaade etmekten ise bir kimsenin haremine girmesine müsaade edeceği, Karadeniz’e yabancıların ancak imparatorluğun sükûtunda girebileceği meyanında cevaplar verilmiştir. Örneğin Fransız elçisi Pierre de Girardin’e 1686’da ve Rus elçisi Ukrayntsev’e verilen cevaplar bu meyandadır. Yine XVIII. yüzyılın başlarında aynı muhtevayla kaleme alınan III. Ahmed tarafından Rus çarına gönderilen mektupta “Karadeniz bi’l-küllüye kabza-i tasarruf-ı husrevanemizde olup kimesnenin alakası olmamağla ahidname-i hümayunum muktezasınca ahardan bir kayığın Karadeniz’e çıkmasına mesağolmayup” demek suretiyle bu denizin statüsü, Karadeniz’in Osmanlı için anlamı açıklanmak istenmiştir.²¹

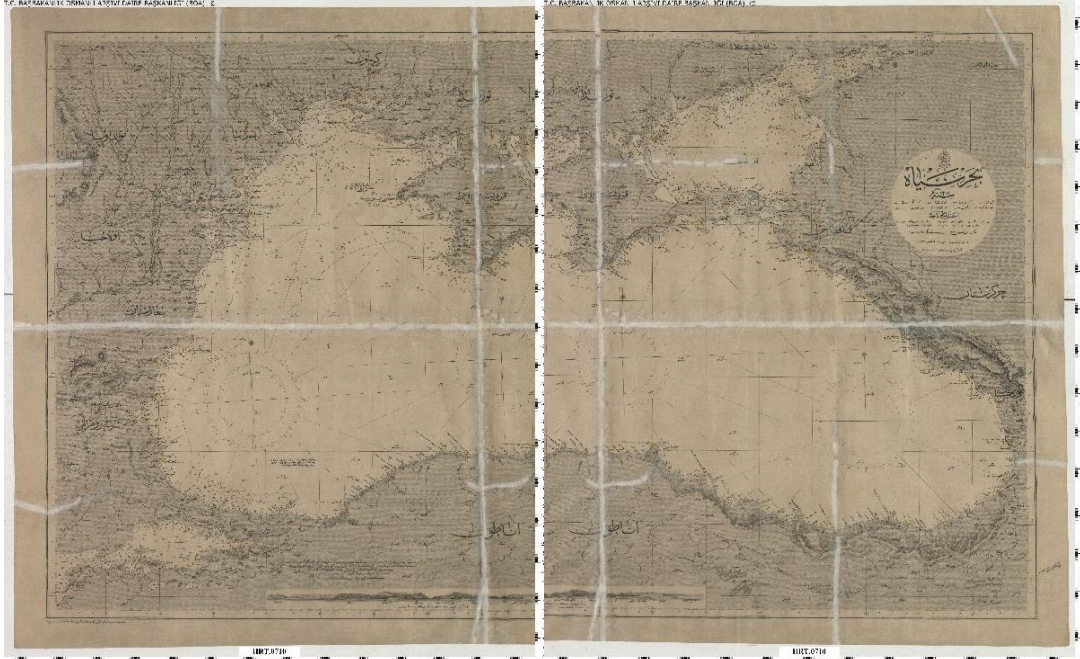
¹⁸ Halil İnalçık, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans* (Epitropē Pontiakōn Meletōn, 1979), s. 75.

¹⁹ Halil İnalçık and Halil Berktaş, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)* (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), s. 329.

²⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, “Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: 1687–1908 Yılları Arası” (Ankara, 1992), s. XLII.

²¹ Yılmaz, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon.”, s. 365.

Şekil 2: Osmanlı Denizleri, Karadeniz, Marmara ve Azak Denizi'nin hidrografik haritası. Yapan: Kaptan Muhittin Efendi. Yayınlayan: Bahriye Harita Resimhanesi. Bakır üzerine kazınıp basılmıştır. Kıyılardaki her çeşit fener ve kıyıların yapı şekli de gösterilmiştir. a.g.tt, EHT (Ölçek 1/370000)

9

Kaynak: Devlet Arşivleri, Yer Bilgisi: 710- Belge Tarihi : H-29-12-1314

1.3. Osmanlı İç Denizinin Kaybı

II. Beyazıt döneminde iç deniz haline getirilip yabancılara kapatılmasından yüzyıllar sonra, Rusya ile savaşlarda kaybedilen Karadeniz'e kıyı topraklar nedeniyle Karadeniz, Osmanlı iç denizi vasfını yitirip, açık denize dönüşüm sürecine girmiştir. Rusların 1696'da Azak'ı alarak Karadeniz'e ilk defa çıkmasıyla başlayan dönüşüm süreci yaklaşık bir yüz yıl sürmüştür. 1696'dan çok daha önce 1637'de Moskova'ya tabi olan Don Kazakları Azak'ı ele geçirmişlerdi. Ancak Osmanlılarla bir savaşı göze alamayan Çar I. Mihail beş yıl sonra Kazaklara Azak'ı boşaltmalarını emretmiştir.²²

Osmanlı yönetimi Rusların Karadeniz'de serbest ticaret yönündeki taleplerine XVIII. yüzyılın sonlarına kadar olumlu bir karşılık vermemiştir. 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Muahedesi Karadeniz'i Osmanlı iç denizi olmaktan çıkarıp ve boğazları müzakereye açmıştır. Küçük Kaynarca Muahedesinin 11'inci

²² Halil İnalçık, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700," in Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 25-38., s. 33.

maddesine göre Rusya tüccarları Karadeniz ve Akdeniz’de kendi ticaret gemileriyle serbest ticaret yapabilecekti.²³ Muahede ile Fransa ve İngiltere’ye tanınan imtiyazlar Rus tüccarlarına da tanınmıştır. Buna istinaden Rus tüccarlar karşılaştıkları sorunlarda Fransız ve İngiliz tüccarına sunulan çözümleri kendileri için de istemişlerdir.²⁴ Kırım’ın kaybedilmesi kabullenilmemiş, uzun yıllar Osmanlı-Rusya mücadelesine konu olmuştur.²⁵

Rusya İmparatorluğu, donanmasının gücü Karadeniz’de egemen olur olmaz Karadeniz’i Osmanlı iç denizinden Rusya iç denizine dönüştürme politikası izlemiştir. Bu politika ile ilgili Edmund Spencer’in 1850’li yılların başındaki gözlemi dikkat çekicidir; “Tuna nehrinin ağzına da sahip olduktan sonra, gerek bu konuda gerekse diğer devletlerin ticaretine her türlü engeli çıkartmakta ne kadar başarılı olduklarını söylemeye hacet yok.”²⁶

Deli Petro’dan beri Karadeniz ve kıyılarının Rusya Çarlığı-Rusya İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş alanı olduğu görülür. Savaşlarla, Karadeniz kıyılarının kaybedilmesinin İstanbul için anlamı annesini yitirmesidir. Karadeniz sahili toprakların kaybedilmesinin Anadolu için anlamı ise muhacirlere baba ocağına (Anadolu’ya) dönüştür. Rus işgali sonrası Kırım’dan Osmanlı ülkesine göç başlamıştır.²⁷

²³ Küçük Kaynarca Muahedesi 11’inci maddesi metni için bkz. Osman Köse, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması: Oluşumu, Tahlili, Tatbiki, vol. 218 (Türk Tarih Kurumu, 2006)., s. 114.

²⁴ Bostan, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787).”, ss. 357-358.

²⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, “Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: 1687–1908 Yılları Arası.”, s. XLI. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 9. Büyükelçiler Konferansı’nda, 09 Ocak 2017’de, ifadesi önemlidir: “Rusya, enerjiden turizme inşaattan tarıma pek çok alanda kilit bir ortağımızdır. Rusya ile siyasi temasların yanı sıra ekonomik işbirliğimizi de güçlendiriyoruz. Rusya ile teröre karşı işbirliğimiz devam ediyor ancak prensiplerimizden de ödün vermiyoruz. Ukrayna ve Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü destekliyoruz. Kırım’ın ilhakını tanımadık, tanımayacağız.” “Çavuşoğlu Kırım’ın İlhakını Tanımadık Tanımayacağız,” 2017, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/cavusoglu-quot-kirim-in-ilhakini-tanimadik-tanimayacagiz-quot/151802/>. (erişim tarihi: 10 Ocak 2017).

²⁶ Spencer and Cenkçiler, Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çekezistan., s. 213.

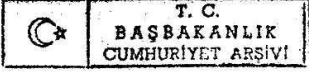
²⁷ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, “Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: 1687–1908 Yılları Arası.”, s. XLII.

2. SSCB-Türkiye İlişkilerinde Karadeniz ve Sahili Topraklar

Süregelen Osmanlı-Rusya savaşları Karadeniz kıyılarında Osmanlı aleyhine yeni bağımsız devletleri ortaya çıkarmıştır. Karadeniz için mücadele eden Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları son savaşlarında sükûta ermiş, Karadeniz iki imparatorluğun yerini alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve SSCB ilişkilerine mevzuu olmaya devam etmiştir. Karadeniz’i ilgilendiren “Boğazların Tâbi Olacağı Mukavelename”yi 24 Temmuz 1923’te Rusya murahhası Müşyü Nicalas İvanovitch İrodanski imzalamıştır. 13 yıl sonra 20 Temmuz 1936’da anılan mukavelenameyi ikame eden “Boğazlar Rejimi Hakkında Mukavelename”yi Sovyetik Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Merkezi İcra Komitesi azası Hariciye Halk Komiseri M. Maxime Litvinoff imzalamıştır. TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivinde bu iki mukavelenameyle ilgili, atıflar içeren, belgeler vardır.

İki imparatorluğun sükûtu sonrası Karadeniz, SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti devlet ve toplumlarını etkilemeye devam etmiştir. SSCB-Türkiye ilişkilerinde Karadeniz’e ilişkin TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivinde erişime açık belgeler çok çeşitli konu başlıkları altında toplanabilir: boğazlardan geçiş, Karadeniz’de deniz kazaları ve kurtarma, Karadeniz’deki silahlanmanın sınırlandırılması, Karadeniz’deki karasuları yan sınırının tespiti, Karadeniz kıta sahanlığı ve sınırlandırma görüşmeleri, Karadeniz’de Türk ve Sovyet karasuları arasındaki deniz hudut hattı, Montrö Sözleşmesine göre Karadeniz’deki Sovyet donanması tonajı, Karadeniz’e konması gereken şamandıra, Karadeniz’de Türkiye Petrolleri A.O. tarafından petrol aranmasına izin verilmesi, Karadeniz balıklarında pestisidlerin araştırılması, Karadeniz Boğazında batan gemilerden denize dökülen keresteler, vd.

Şekil 3: Arşiv belgelerinden bir örnek, Karadeniz boğazı dışında karaya oturan Harkof adlı Sovyet gemisinin kurtarılması

T. C. BAŞVEKÂLET Müvakkil Müdürü Tarih: 13/3/33	KARARNAME	
--	------------------	--

Karadeniz boğazı dışında karaya oturan Harkof adlı Sovyet gemisinin düşebileceği tehlikeler dolayısıyla bir an önce kurtarılması için, bu geminin Türk kurtarıcılarla yaptığı mukavele hükümleri baki kalmak şartıyla, Kabotaj kanununun dördüncü maddesine göre Rus bandralı Toros kurtarma gemisinin Türk gemicileri ve Türk bayrağı altında kurtarmaya katılmasına izin verilmesi; İktisat Vekilliğinin II/3/33 te yazılan IIO sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 13/3/33 toplantısında kabul olunmuştur .

13/3/33

REİSİCÜMÜR

Jayi M. H. H. H.

12

Kaynak: Devlet Arşivleri, 30-18-1-2 / 34-16-5.

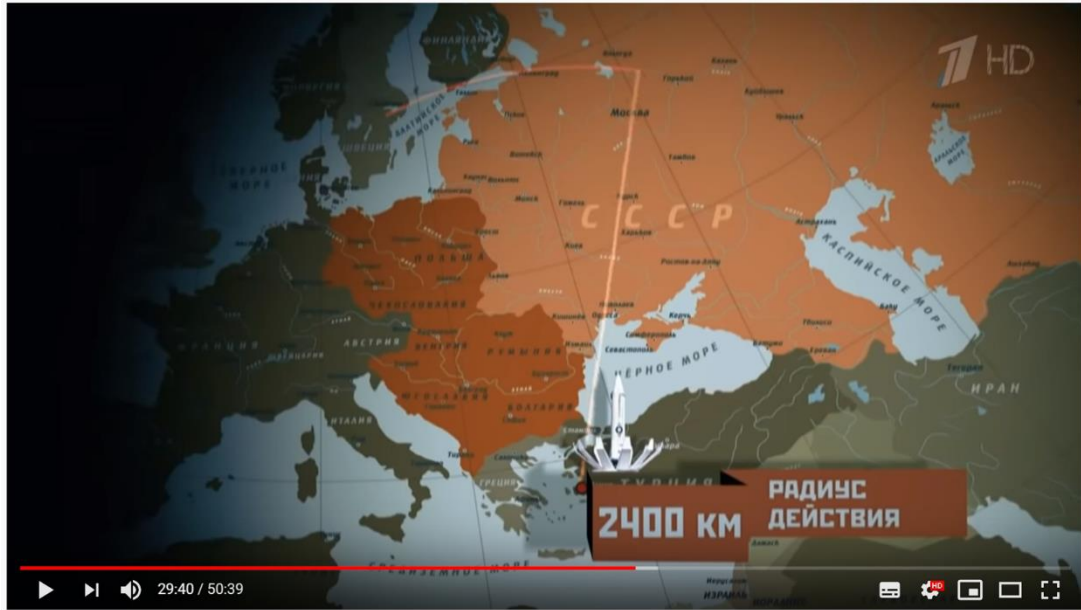
Son Osmanlı-Rusya savaşıyla iki imparatorluğun sükûtunu müteakiben II. Dünya Savaşına kadar, Karadeniz kıyılarında 4 bağımsız devlet varken Karadeniz kıyıları siyasi açıdan nispeten güvenliydi. SSCB'nin II. Dünya Savaşı sona ererken Rusya İmparatorluğunun son savaşta kaybettiği Karadeniz'e kıyı toprakları ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan deniz yolunu koruma, himaye talebi SSCB-Türkiye siyasi ilişkilerinin negatif eksene yönelmesine, Türkiye'nin kendi arzusuyla ABD nüfuzuna girmesine yol açmıştır.²⁸ II. Dünya Savaşı sonrası Karadeniz kıyısındaki bağımsız devletler ABD ve SSCB nüfuzuna girmiştir. Romanya ve Bulgaristan SSCB nüfuzuna girerken Türkiye, SSCB'ye karşı korunmak için ABD nüfuzunu gönüllü

²⁸ Siyasi ilişkilerin pozitif ve negatif eksenindeki yeri için bkz. Ali Başaran, "Siyasi-İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi, RF-Türkiye Gaz ve Bavul Ticaretinin Tahlili, 1992-2000," Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi 2, no. 1 (2014): 49-66., s. 51.

kabullenmiştir.²⁹ 1959'da Türkiye'nin 7 askeri üssünde, SSCB'nin en önemli sanayi merkezlerine 10 dakikada ulaşabilen Amerikan füzeleri konuşlandırıldı.³⁰ Moskova İzmir'e yerleştirilen nükleer füzelerin menzili dahilindeydi. Böylelikle Karadeniz, Soğuk Savaş yıllarında SSCB'nin Kuzey, Doğu ve Batısını kontrol ettiği güneyinde ise ABD'nin himayesindeki Türkiye'nin yer aldığı Doğu ve Batı blokunun sınırı, cephe denizine dönüştürülmüştür. TC Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarında yer alan Sipinov'un 1993'te Karadeniz'e ilişkin cümleleri önemlidir: "Soğuk Savaş" döneminde Türkler, kendi keyiflerince ABD deniz kuvvetlerine bağlı gemilerin Karadeniz'e geçmesine izin vermişlerdi. Bu gemiler Kremlin'de oturanların öfkeli haykırılarına aldırmadan Kırım yakınlarında seyrediyorlardı."³¹

Şekil 4: İzmir'e yerleştirilen nükleer füzelerin menzili

13

"Страна Советов. Забытые вожди. Андрей Громыко". Документально-исторический цикл

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=SDjh7MXllg0>

²⁹ Mihail Sergiyeviç Gorbaçov Türkiye'nin 1978'de Moskova'da bağımsız ve egemen bir ülke olarak değerlendirildiğini bildirdi. Bkz. Mihail Sergiyeviç Gorbaçov, "Gorbaçov Türkiye'de İstanbul ve Ankara Konferansları," in Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (27 Nisan 1995), ed. Aslıhan Dinç Ömer Çendeoğlu (Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 124–36., ss. 130-131.

³⁰ Oleg Kasimov, "Ankara'ya Pencere... Rusya Devlet Başkanı 500 Yıl Sonra İlk Kez Resmi Bir Ziyaret İçin Türkiye'ye Gidecek," Noviy İzvestia, August 9, 2004.

³¹ Mihail Sipinov, "Çanakkale Boğazı'nı Kullanmamamız İmkansız...," Kuranti, 18/08/1993., TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıt no: 065 : HBR_00053474: 18-Ağustos-1993 15:38:04.50.

Soğuk Savaş yıllarında iki bloku ayıran Karadeniz’e kıyı şehirlerin ve ülkelerin halklarının refah ve güvenliği olumsuz etkilenmiştir. Bunun farkında olan Karadeniz’e kıyı ülke yönetimleri çözüm arayışlarına yönelmişlerdir. Soğuk Savaş sona ererken, Gorbaçov döneminde, Karadeniz çevresinin refah ve güvenliğe kavuşması için Şükrü Elekdağ’ın görüşleri Karadeniz Ekonomik İşbirliği şeklinde yansımıştır.

SSCB dağıtıldıktan sonra Karadeniz’e kıyıdaş bağımsız devlet sayısı artmıştır. Yüzyıllar sonra ilk kez Rusya ile Türkiye’nin karadan sınır komşuluğu sona ermiş araya Gürcistan girmiştir. SSCB sonrası RF’nun Karadeniz kıyıları da daralmıştır, Ukrayna ve Gürcistan yeni bağımsız Karadeniz’e kıyı ülkeler olarak siyasi harita yer edinmişlerdir. Türkiye ve Rusya Karadeniz’den deniz komşuluğu devam etmektedir.

3. Türkiye-RF ilişkilerinde Karadeniz

Soğuk Savaş yıllarında iki bloku ayıran Karadeniz’e kıyı şehirlerin ve ülkelerin halklarının refah ve güvenliği olumsuz etkilenmiştir. Bunun farkında olan Karadeniz’e kıyı ülke yönetimleri çözüm arayışlarına yönelmişlerdir. Soğuk Savaş sona ererken, Gorbaçov döneminde, Karadeniz çevresinin refah ve güvenliğe kavuşması için Şükrü Elekdağ’ın görüşleri Karadeniz Ekonomik İşbirliği şeklinde yansımıştır. Şükrü Elekdağ’ın 23. Dönem 2. Yasama Yılı 53. Birleşim 23 Ocak 2008 Çarşamba günü Türkiye Büyük Millet Meclisindeki konuşması kayda değerdir:

“... Karadeniz havzasındaki ülkeler arasında kurumsal bir ekonomik iş birliği önerimi ve bunun gerekçelerini ilk defa 9 Ocak 1990 tarihinde, Türk Henkel firması tarafından düzenlenen "Dünyadaki Değişimler ve Türkiye" konulu bir panel toplantısında açıkladım. Bu panele o zaman Sabah gazetesi yazarı olan Mehmet Barlas, gazeteci yazar Çetin Altan ve Sovyetler Birliği Büyükelçisi Albert Çerņişev ve ben konuşmacı olarak katılmıştık. Benim Amerika'daki büyükelçilik görevimi takiben emekli olmamın üstünden üç ay geçmişti. O tarihte henüz Sovyetler Birliği'nde dağılma emareleri su yüzüne çıkmamıştı. NATO'nun karşıtı olan Varşova Paktı da ayaktaydı. Ama, siyasi iklim ılımtı. Gorbaçov'un politikalarının Doğu Avrupa'da bir yumuşamanın zeminini hazırladığı göze çarpıyordu.

Ancak, Türkiye gelişen yumuşama atmosferini henüz algılayamamıştı. Ankara hâlâ Sovyetler Birliği'ni Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve rejimini tehdit eden, saldırgan bir devlet olarak görüyordu ve Türkiye de dış politikasını ve aynı zamanda savunma politikasını bu esasa dayandırıyordu. Bu bakımdan, toplantıda ben Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikrini ortaya attığım zaman salonda derin bir sessizlik oldu ve herkes emekli Türk Büyükelçisinin bu çılgın fikri hakkında Sovyet Büyükelçisinin yapacağı yorumu beklemeye başladı. Büyükelçi Albert Çerņişev'in tepkisi ise çok olumlu oldu. Aynen şu ifadelerde bulundu: "Sayın Elekdağ'ın fikirlerini doğrusu ben çok olumlu buldum şahsen, ama Moskova ne der, bilemem. ...

Bir süre önce ben Sovyetler Birliği'nin 50'nci yıl dönümü dolayısıyla bir yazı yazınca, cumhuriyet savcısı benim üç yıla mahkûm edilmemi istemişti. Şimdi, şu geldiğimiz noktaya bakın. Bir yanımda birkaç ay önceye kadar Amerika'da büyükelçimiz olan Şükrü Elekdağ, öte yanımda da Sovyetler Birliği Büyükelçisi Albert Çernişev var ve biz burada komünizmden, kapitalizmden ve Sovyetler ile Türkiye'yi iç içe getirecek bir iş birliğinden bahsediyoruz. Beni hapse atmaya çalışan savcının şimdi aramızda olmasını çok arzu ederdim. Herhalde burada duyacakları küçük dilini yutmasına yol açardı."

Toplantının ertesi günü, tanınmış iş adamı Tekfen Yönetim Kurulu Başkanı Nihat Gökyiğit Çernişev'le karşılaşmış Türk-Rus iş adamları toplantısında. Büyükelçi, Gökyiğit'e "Elekdağ'ın önerisi son derece ilginç ve cazip. Bu fikirden o kadar heyecanlandım ki dün gece uyuyamadım." demiş.³²

1990'lı yılların sonunda Türkiye ve RF aralarındaki meselelerde uzlaşmaya vardıktan yaklaşık 10 yıl sonra Türkiye 1945 ve sonrası resmen dış tehdit olarak gördüğü, tehlikeli ülkeler arasında saydığı RF'nu 2010 yılında güvenilir ülkeler arasına almıştır. Moskova'da yayımlanan Komsomolskaya Pravda gazetesinin 26 Ağustos 2010 tarihli sayısında, Viktor Sokirko, "Rusya, Türkiye için Artık Potansiyel Bir Düşman Değil" başlıklı yazısı dikkate değerdir:

"Ankara, millî güvenlik stratejisini baştan sona tekrar gözden geçirdi ve düşmanlarının sayısı imparatorluk dönemlerindeki kıyasla azaldı. Türkiye için gerçek bir dış tehdit teşkil eden ülkeler listesinden Rusya'nın da aralarında olduğu dört devlet çıkarıldı.

Daha beş sene öncesinde Türkiye AB üyeliğiyle ilgili müzakerelere başladığında Rusya hâlâ onun için potansiyel bir tehditti. Tabii ki bu, oraya akın eden turistlerimizden dolayı değil. Bunun nedeni, Karadeniz'de sadece Rusya ve Türkiye'nin yüksek askerî güce sahip devlet olmasıdır. ..."³³

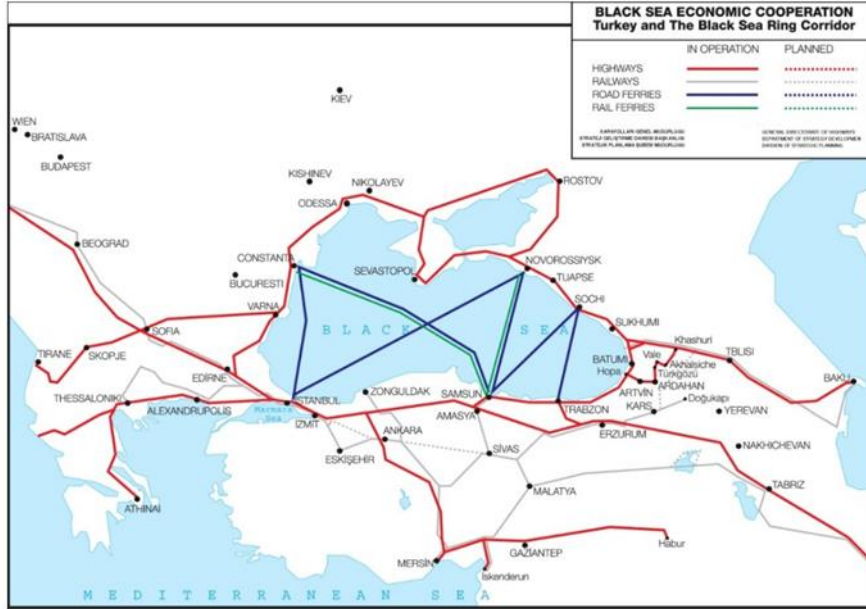
Çarlık ya da SSCB ilişkileri ile kıyaslandığımızda Türkiye-RF ilişkilerinde Karadeniz ve havalisinin daha pozitif olduğu görülür. Haritalarda görüleceği üzere Karadeniz karayolları, deniz yolları ve denizin altından boru hatları ile bağlanmıştır. Harita 3'te deniz ve kara yolları ağı görülebilir. Harita 4'te ise Karadeniz'in altında geçen boru hatları gösterilmiştir.

³² Şükrü Elekdağ, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesinin Ayrıcalık ve Bağışıklıklarına Dair Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/291) (S. Sayısı: 77) (Xx)" (TBMM, 2008), <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c012/tbmm23012053.pdf>.

³³ Viktor Sokirko, "Türk Hamlesinin Sonucu," *Komsomolskaya Pravda*, August 26, 2010.

OSMANLI-RUSYA, TÜRKİYE-SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ, TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU YÖNETİCİLERİNİN KARADENİZ VE KIYISI ÜLKELERE BAKIŞI VE UYGULAMALARININ MUKAYESESİ

Şekil 5: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Karayolu Ağı (BSEC)

Kaynak: <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasıProjeler/KaradenizTeskilati.aspx>.

Şekil 6: Türk Akımı, Mavi Akım

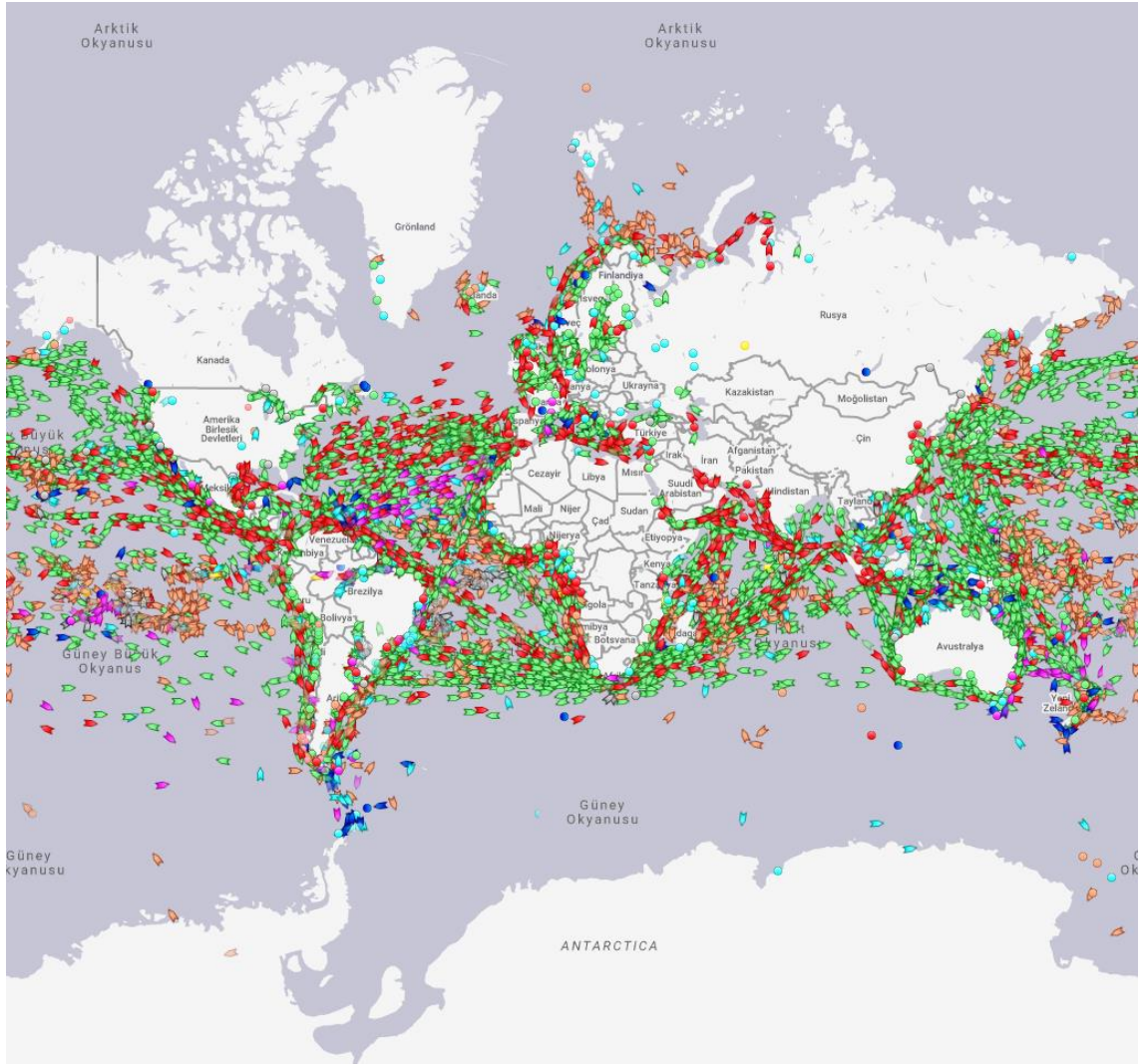

Kaynak: https://www.gazprom.ru/f/posts/08/395125/map_gp_r2016-12-20.png.

Karadeniz Osmanlıların gölü, iç denizi halinde getirilip zamanla yabancılar Karadeniz'den çıkarıldıktan sonra Karadeniz'e Çin'den Karadeniz'e erişen ticaret

yollarının (Kürk Yolu ve İpek Yolu) yerini okyanus nakliyesi almış, ticaret yolu güzergahındaki şehirler ve Karadeniz'e kıyı şehirlerin bahtı kararmıştır. Halen günümüzde canlı gemi izlemeye imkân veren [www. Marinetraffic.com](http://www.Marinetraffic.com) adresinden alınan ekran görüntüsünde görüldüğü üzere Karadeniz dünya ticaretinin merkezi olmaktan uzaklaşıp kıyıda köşede kalan bir deniz hüviyetindedir. Türkiye ve RF yöneticileri Karadeniz ve havalsinin doğu-batı ticaretinde tekrar önemli yer edinmesi için demir ipek yolu projesini desteklemektedirler.

Şekil 7: Deniz trafiği

Kaynak: <https://www.marinetraffic.com/en/ais/home/centerx:154.7/centery:0.2/zoom>

Sonuç

Ulaşılan kaynaklardan Osmanlı yöneticilerinin Karadeniz’i Marmara gibi, Ege gibi bir Osmanlı iç denizine dönüştürüp, sahiplenip, yabancıları Karadeniz’den uzaklaştırdıkları anlaşılmıştır. Osmanlı yöneticileri Rusya ticaret ve savaş gemilerinin Karadeniz’de seyrine müsaade etmemiştir. Buna bir tepki olarak Rusya İmparatorluğu Karadeniz’e erişmeye hatta İstanbul’u almaya çabalamıştır. Osmanlı’nın sahiplenmesi Rusya’nın Karadeniz’de ticaret gemileri ve mümkünse savaş gemilerini yüzdürme arzusu nedeniyle Osmanlı ve Rusya yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına genelde savunma ve saldırı planları açısından bakmışlar ya da bakmak zorunda kalmışlardır. İki imparatorluğun Karadeniz çevresindeki mücadelesi ikisinin de sonunu getirince Karadeniz çevresinde iki yeni devlet ortaya çıkmıştır. Türkiye ve SSCB 1945’e kadar dost kalsalar da SSCB’nin 1945’teki talepleri sonrasında Karadeniz muhasımlar arası bir denize dönüştürülmüş ve bu hüviyetini SSCB’nin sonuna kadar sürdürmüştür. SSCB sonrasında Türkiye-RF kara sınırında Gürcistan bağımsız devlet olarak doğmuştur. Türkiye-RF denizden, Karadeniz’den sınır olmaya devam etmektedir. Türkiye-RF ilişkilerinde Karadeniz’de rekabetten ziyade işbirliği öne çıkmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile ilişkilerde kurumlaşma aşamasına gelinmiştir. Karadeniz yüzeyinden, altından ve çevresinden bağlantılar kurulmuştur.

Kaynakça

- Ascherson, Neal ve Kudret Emiroğlu. *Karadeniz*. Türkiye İş Bankası, 2001.
- Başaran, Ali. “Siyasi-İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi, RF-Türkiye Gaz ve Bavul Ticaretinin Tahlili, 1992-2000.” *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi* 2, no. 1 (2014): 49–66.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: 1687–1908 Yılları Arası*. Ankara, 1992.

Bostan, İdris. "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)." *Bellekten* 225 (1995): 353–94.

Bulunur, İlker. "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)." *Omeljan Pritsak Armağanı, A Tribute to Omeljan Pritsak*, editörler Mehmet Alparğu ve Yücel Öztürk, 525–81. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayın No: 51, 2007.

"Çavuşoğlu Kırım'ın İlhakını Tanımadık Tanımayacağız." 2017. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/cavusoglu-quot-kirim-in-ilhakini-tanimadik-tanimayacagiz-quot/151802/>.

"Devlet Arşivleri," 2016. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>.

Elekdağ, Şükrü. "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesinin Ayrıcalık ve Bağışıklıklarına Dair Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/291) (S. Sayısı: 77) (Xx)." 2008. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c012/tbmm23012053.pdf>.

Gorbaçov, Mihail Sergiyeviç. "Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (27 Nisan 1995)." *Gorbaçov Türkiye'de İstanbul ve Ankara Konferansları*, editörler Aslıhan Dinç ve Ömer Çendeoğlu, 124–36. Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

İnalçık, Halil. "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700" *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, 25–38. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

———. "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans" *Epitropē Pontiakōn Meletōn*, 1979.

İnalçık, Halil ve Halil Berktaş. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

Kasimov, Oleg. "Ankara'ya Pencere... Rusya Devlet Başkanı 500 Yıl Sonra İlk Kez Resmi Bir Ziyaret İçin Türkiye'ye Gidecek." *Noviye İzvestia*, August 9, 2004.

Köse, Osman. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması: Oluşumu, Tahlili, Tatbiki*. Vol. 218. Türk Tarih Kurumu, 2006.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çeviren Boğaç Babür Turna 8'nci baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.

“Lowering of the Last Soviet Flag,” 1991.
<https://www.youtube.com/watch?v=Qyz7poxAnGI>.

Małowist, Marian. “The Baltic and the Black Sea in Medieval Trade.” **Baltic and Scandinavian Countries. A Survey of Peoples and States on the Baltic with Special Regard to Their History, Geography and Economics** 3 (1937): 36–42.

“Mikhail Gorbachev Resignation Speech,” 1991.
<https://www.youtube.com/watch?v=WnIRTbmKdrU>.

Nekrasov, M. “XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri.” *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Novoseltsev, A P. “XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri.” *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, 73–78. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Siponov, Mihail. ““Çanakkale Boğazı'nı Kullanmamamız İmkansız...”” *Kuranti*. 1993.

Sokirko, Viktor. “Türk Hamlesinin Sonucu.” *Komsomolskaya Pravda*, August 26, 2010.

Spencer, Edmund. *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çekezistan*. çev. , Dilek Cenkçiler, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1854.

Tezcan, Mehmet. *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*. Trabzon: Serander Yayınları, 2012.

———. “Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret.” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 24, no. 1 (2009): 151–94.

Togan, Ahmet Zeki Velidî. *Tarihde Usul*. 4'üncü bas. İstanbul: Enderun Yayınları, 1985.

Yılmaz, Özgür. “Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon.” *Journal of International Social Research* 2, no. 7 (2009): 359–82.